

Spridningen av rasistiska stereotyper i politisk satir i Finland

Fyrens karikatyr av Madagaskars sista drottning 1901

Sandra Waller

doi.org/10.23995/tht.161201

I artikeln behandlas en karikatyr av drottning Ranavalona III, som har kopierats till den svenskspråkiga skämttidningen *Fyren* från en samtida fransk skämttidning. Skämtteckningar används som historiska källor för att analysera nationalistiska diskurser och ras som ett ideologiskt begrepp.

Syftet med artikeln är att med ett postkolonialt perspektiv belysa Finlands ideologiska deltagande i kolonialismen under slutet av 1800-talet. Genom att tillämpa diskursanalys på karikatyrer undersöks vilket syfte Ranavalona-karikatyren fyller i en finländsk nationell kontext, vilka rasmarkörer som förekommer och vilka nationalistiska diskurser som karikatyren förmedlar.

Analysen visar att rasifierade skämtteckningar i allmänhet, och karikatyren av Ranavalona i synnerhet, utgör en byggsten i det koloniala kunskapsbygget som definierar nationalitet utifrån ras och visuella rasmarkörer. Den finländska politiska skämtpressen bidrog till detta kunskapsbygge i syfte att befästa en nationell och civiliserad finländsk identitet.

Nyckelord: *postkolonial teori, skämtteckningar, nationalism, 1800-talet, 1900-talet*

Nationalromantiken och nationalismen som ideologi hade sin storhetstid i Europa i slutet av 1800-talet.¹ Under denna period, då den finländska kultureliten strävade efter att definiera det nationalistiskt finländska, kom rasbegreppet och etnicitet att politiseras och fick en allt större betydelse för den nationella självförståelsen.² I denna artikel används diskursanalys för att undersöka rasideologins förekomst och betydelse för nationalism i skämtteckningar. Historikern Johanna Valenius visar hur karikatyrer i finländska satiriska tidskrifter under denna tid kan bära på både symbolik och nationalistiska diskurser.³ Antalet satiriska tidskrifter med skämtteckningar ökade i slutet av 1800-talet, då läsning blev ett populärt tidsfördriv även utanför den kulturella eliten. Tryckteknologins utveckling gjorde det billigare att producera större upplagor, och läskunnigheten spreds i allt högre grad, också i det rurala Finland.⁴

Satirtidskriften *Fyren*, som utkom 1898–1922, är betydelsefull i finländsk kontext som den längst varande svenskspråkiga politiska satirtidningen under skämttidningarnas blomstringsperiod, som i Finland sträckte sig ända till 1930-talet. Tidningen hade en uttalat antifennomansk och antidemokratisk politisk linje, och tog i sin utformning modell av europeiska och brittiska

skämttidningar. Under 1800-talet blev denna typs tidningar en central del av den politiska diskussionen i urbana miljöer, vilka genomgick stora förändringar under denna tid.⁵ År 1901 publicerade *Fyren* en karikatyr som föreställer en svart person. Skämtteckningen avbildar Madagaskars sista drottning Ranavalona III (bild 1)⁶ och är direkt kopierad från pärmbilden på ett nummer av den franska skämttidningen *Le Rire* (bild 2)⁷.

Trots att karikatyren inte framstår som anmärkningsvärd i en europeisk kontext, där denna sorts stereotyper var vanliga vid denna tid, är den ändå av särskilt intresse eftersom den i *Fyren* framstår som ett av de få exemplen på en politisk karikatyr av en svart person. Denna typ av karikatyr, liksom de mer schablonartade framställningarna av svarta afrikanska figurer som inte föreställer politiska eller verkliga personer, har förbisetts i den finländska satirpressens historiografi. Ofta avfärdas de som utländska importprodukter och anses därför inte vara politiskt eller historiskt relevanta i finländska sammanhang. Denna ansats problematiserar jag i föreliggande artikel.

Trots en allmänt rådande uppfattning om att Finland, som en del av det ryska imperiet, saknade förutsättningar att delta i kolonialismen, har historieforskning i allt högre grad lyft fram de sätt på vilka Finland ändå deltog

1 *Nationalism*, red. Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen (WSOY, 2005), 15.

2 För konstruktionen av det nationellt och etniskt finländska, se bl.a. Lauri Honko, *Folklore och nationsbyggnaden i Norden* (Nordiska institutet för folkdiktning, 1980), 34; Miika Tervonen, "Historiankirjoitus ja myytti yhden kulttuurin Suomesta," i verket *Kotiseutu ja kansakunta: Miten suomalaista historiaa on rakennettu*, red. Pirjo Markkola, Ann-Catrin Östman & Hanna Snellman (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2014), 144–145. För rasbegreppet i en finländsk kontext se Anssi Halmesvirta, *The British Conception of the Finnish 'Race', Nation and Culture 1760–1918* (Suomen historiallinen seura, 1990), 11, 43.

3 Johanna Valenius, *Undressing the Maid: Gender, Sexuality and the Body in the Construction of the Finnish Nation* (Finnish Literature Society, 2004), 68.

4 Sofia Kotilainen, *Literacy Skills as Local Intangible Capital: The History of a Rural Lending Library c. 1860–1920* (Finnish Literature Society, 2016), 62–63.

5 Heidi Hakkarainen, "Menetetty Alt-Wien: Huumori ja nostalgian populaareissa pilalehdissä 1800-luvun jälkipuolella," i verket *Kaipaava moderni: Nostalgian ja utopian kohtaamisja Euroopassa 1600-luvulta 2000-luvulle*, red. Pertti Grönholm & Heli Paluumäki (Turun Historiallinen Yhdistys, 2015), 147–148.

6 *Fyren*, 15.06.1901, nr 24, 8, Finlands nationalbibliotek.

7 *Le Rire*, Paris, 08.06.1901, Heidelbergs universitetsbibliotek.

Bild 1. Karikatyr av drottning Ranavalona och M. Crozier, *Fyren* 15.6.1901. Nationalbibliotekets digitala samlingar, alla rättigheter förbehållna.

Bild 2. Karikatyr av drottning Ranavalona och M. Crozier, tecknad av C. Léandre, *Le Rire*, 8.6.1901. Heidelbergs universitetsbibliotek, alla rättigheter förbehållna.

i och bidrog till koloniala praktiker.⁸ Eftersom stereotypen av svarta afrikaner inte förekommer

8 Se bl.a. Leila Koivunen & Raita Merivirta, "From the Arrival of First Finnish Missionaries in Owambo to Collaborative History-Writing," i verket *Colonial Aspects of Finnish-Namibian Relations, 1870–1990: Cultural Change, Endurance and Resistance*, red. Leila Koivunen & Raita Merivirta (The Finnish Literature Society, 2024), 10; Raita Merivirta, Leila Koivunen & Timo Särkkä, "Finns in the Colonial World," i verket *Finnish Colonial Encounters: From Anti-Imperialism to Cultural Colonialism and Complicity*, red. Raita Merivirta, Leila Koivunen & Timo Särkkä (Palgrave Macmillan, 2021), 2–3; Janne Lahti & Rinna Kullaa, "Kolonialismen monikasvoisuus ja sen ymmärtäminen Suomen kontekstissa," *Historiallinen Aikakauskirja* 118, nr 4 (2020): 423–424; Ulla Vuorela, "Colonial Complicity: The 'Post-colonial' in a Nordic Context," i verket *Complying with Colonialism: Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region*, red. Suvi Keskinen et al. (Routledge, 2009), 26–29.

i historieskrivningen om *Fyrens* politiska inriktning, tillämpar jag diskursanalys på dess skämtteckning av en afrikansk politisk figur. Jag undersöker vilka rasmarkörer som förekommer och vilka nationalistiska diskurser som artikuleras, i syfte att diskutera vilken funktion denna karikatyr fyller i en nationell finländsk kontext, och varför den publiceras i *Fyren*. Genom ett postkolonialt teoretiskt perspektiv belyser jag hur skämtteckningar upprätthåller den koloniala rasideologin, som tillskriver egenskaper utifrån visuella rasmarkörer.

Rasifierad kunskapsproduktion och stereotyper

Föreställningen att människor tillhör olika raser med särskilda inneboende egenskaper var

en central del av 1800-talets nationalism och kolonialism.⁹ Kolonialismen innebar inte enbart politiskt maktövertagande och exploaterade kolonier, utan även den kunskapsproduktion som upprätthåller rashierarkier utgör en del av dess verkningar. Det postkoloniala perspektivet erbjuder därför ett sätt att synliggöra de strukturer som möjliggjorde Finlands delaktighet i koloniala praktiker trots att landet inte räknas som en kolonialmakt. Genom att anlägga detta perspektiv kontextualiseras Finland som ett land som både drar nytta av och bidrar till kolonialismen.¹⁰

Det postkoloniala perspektivet är en intersektionell teoribildning som möjliggör förståelse av det ojämna maktförhållandet mellan det koloniala och det koloniserade. Diskursanalys är ett teoretiskt och metodologiskt verktyg som den inflytelserika filosofen Michel Foucault utvecklade för att analysera hur diskurser, det vill säga begrepp och språkbruk, skapar hegemonier som formar verkligheten och därigenom upprätthåller maktförhållanden. Inom diskursanalysen har begreppet diskurs utvidgats till att omfatta fler betydelsebärande uttrycksformer än enbart ord och text, såsom reklam och film. Det rör sig inte heller enbart om statens hegemoni, utan även om maktordningar kopplade till sociala identitetskategorier såsom klass, genus, sexualitet och etnicitet.¹¹

Edward Said förenar diskursanalys och postkolonialism i *Orientalism* (1978) genom att visa hur Orienten konstrueras som en motsats till västvärlden. Han poängterar att det här motsatsparet utgör en hegemoni som definieras och upprätthålls av väst, en form av maktutövning i sig.¹² Kulturteoretikern Stuart Hall undersöker i "The Spectacle of the 'Other'" (1997) visuella representationer av den Andra i modern populärkultur och behandlar andrafiering (eng. *othering*), som ett sätt att markera ras. Detta innebär att en uppsättning normer definieras utifrån det eller dem som uppfattas som främmande eller avvikande, där exempelvis svart hud framställs som främmande i relation till vit, och därigenom rasifieras den svarta kroppen. Hall analyserar rasifierade diskurser i bild, vilket jag bygger vidare på i denna artikel. Det finns en koppling mellan rasifierad kunskapsproduktion och visuella diskurser, som i sin tur är kopplat till exotism och konsumism. Med andra ord har rasifierade avbildningar, det vill sägas bilder som markerar rastillhörighet, ett marknadsförbart värde.¹³

Om man i enlighet med filmvetaren och teoretikern Richard Dyer förstår stereotyper som en genväg för att representera eller hänvisa till en grupp eller individ, kan stereotypiserande bilder såsom karikatyler analyseras som ett sätt att förmedla innebörd.¹⁴ En karikatyr ska förmedla information om en specifik person eller typ så att den går att känna igen, och är därför oftast stereotypiserande. Stereotypisering

9 Halmesvirta, *The British Conception of the Finnish "Race"*, 8, 81; Ulrika Kjellman, "Gaston Backmans visuella gestaltning av människan som art och ras," i verket *Bilder av ras i svensk visuell kultur*, red. Åsa Bharathi Larsson (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2022), 35.

10 Suvi Keskinen, "Intra-Nordic Differences, Colonial/Racial Histories, and National Narratives: Rewriting Finnish History," *Scandinavian Studies* 91 (2019) 165–166; Barbara Lüthi, Francesca Falk & Patricia Purtschert, red. "Colonialism without Colonies: Examining Blank Spaces in Colonial Studies," *National Identities* 18, nr 1 (2016): 5–6.

11 Vivien Burr, *Gender and Social Psychology* (Routledge, 1998), 42, 120–121.

12 Edward Said, *Orientalism* (Pantheon Books, 1978), 5, 19–21.

13 Stuart Hall, "The Spectacle of the Other," i verket *Representation. Cultural Representations and Signifying Practices*, ed. Stuart Hall (Sage, 1997), 244; Moa Mattis & Joanna Rubin Dranger, "Kaffetåren och kolonialismen: Cirkelns löfte och förtingligande," i verket *Bilder av ras i svensk visuell kultur*, red. Åsa Bharathi Larsson (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2022), 99.

14 Richard Dyer, "The Role of Stereotypes," i verket *Media Studies: A Reader*, red. Paul Marris & Sue Thornham (Edinburgh University Press, 1999), 14.

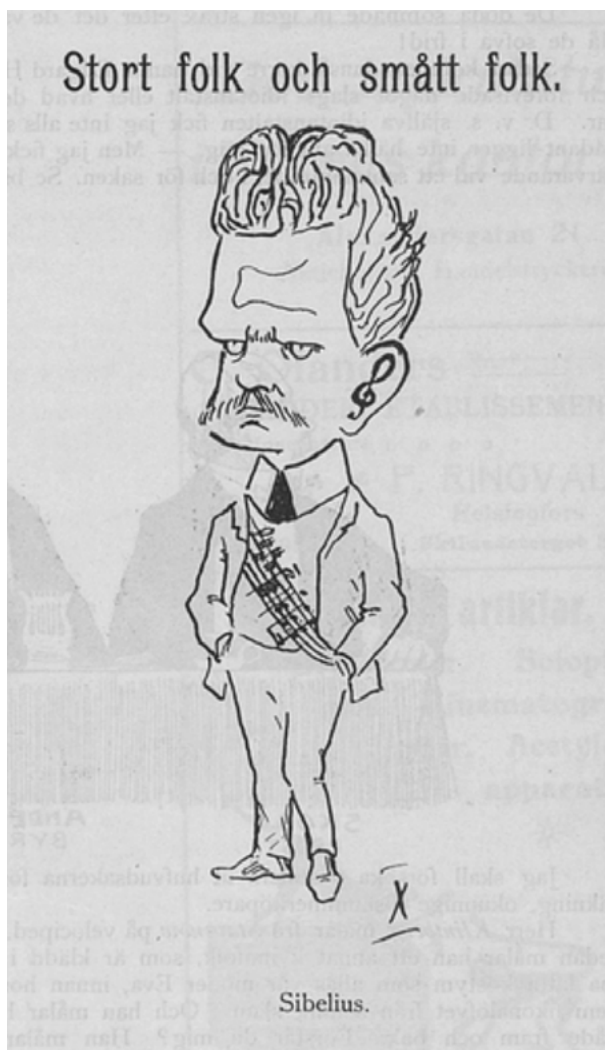

Bild 3. Sibelius-karikatur tecknad av Torsten Costander, *Fyren* 17.02.1900, alla rättigheter förbehållna.

är alltid normskapande, eftersom den pekar ut det som anses önskvärt eller icke önskvärt.¹⁵ Att stereotyper, och därmed även karikatyrer, bär på denna normativa egenskap är en förutsättning för analysen i denna artikel, där jag analyserar karikatyrelement som delaktiga i rasifierade diskurser. Skämtteckningar och serier har traditionellt inte beaktats som huvudsakligt

15 Ainur Elmgren, *Den allrakäraste fienden: Svenska stereotyper i finländsk press 1918–1939* (Sekel, 2008), 18–19; Marja Ylönen, *Pilahistoria: Suomi poliittisissa pilapiirroksissa 1800-luvulta 2000-luvulle* (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2001), 21. Ylönen definierar karikatyr som en bild som föreställer en karaktär eller figur vars fysiska egenskaper är överdrivna.

Bild 4. Porträttfotografi av Jean Sibelius, 1899. Bild: Museiverket, Historian kuvakokoelma Börje Sandbergin kokoelma / Daniel Nyblin 1899. Källa: finna.fi, licens CC BY 4.0.

källmaterial i historisk forskning, men studier har visat att just skämtteckningar i Europa och västvärlden historiskt har spelat en viktig roll i att både sammanfatta och utforma åsikter, särskilt inom diskurser som markerar skillnader, till exempel ras.¹⁶

16 Richard Scully & Andrekos Varnava, "Introduction: The Importance of Cartoons, Caricature, and Satirical Art in Imperial Contexts," i verket *Comic Empires: Imperialism in Cartoons, Caricature, and Satirical Art*, red. Richard Scully & Andrekos Varnava (Manchester University Press, 2020), 3, 5–7, 10.

Bilder kan ofta tolkas mer ambivalent än ord, och detta gäller i hög grad skämtteckningar.¹⁷ Samtidigt bör bildens omedelbarhet understrykas: med en enda blick kan dess innebörd uppfattas, medan text kräver längre tid att ta till sig.¹⁸ Både den omedelbara förståelsen och den fördröjning som kan uppstå mellan bildens läsning och skämtets förståelse gör skämtteckningar och karikatyrer till fascinerande och betydelsebärande texter, och till en viktig källa för att undersöka vilka diskurser som artikuleras i en historisk kontext. Trots att bildens tolkning ofta är mer öppen än textens är själva tecknandet lika avsiktligt och betydelsebärande som ordval i skrift.¹⁹ I detta sammanhang är tecknandets avsiktlighet avgörande för att kunna analysera bildens mening.

För att en karikatyr ska vara effektiv måste den vara igenkännbar.²⁰ Jämför man *Fyrens* karikatyr av Jean Sibelius (bild 3) med ett porträttfotografi av honom (bild 4), får man en uppfattning om karikatyrens uppbyggnad och syfte. Sibelius var en välkänd tonsättare inom finländska kulturella kretsar och internationellt. I karikatyren är hans gehäng utformat som ett notblad, vilket understryker kopplingen till hans yrke. Notera också klaven i hans öra.²¹ De karaktäristiska rynkorna

mellan ögonbrynen har avbildats, och de djupt liggande ögonen framhävs genom en överdrivet stor panna. Här används flera stereotypiseringar och förenklingar för att göra karikatyren igenkännbar och för att förmedla betydelse.

Den politiska satirtidningens guldålder

Madagaskars sista drottning Ranavalona III (1861–1917) regerade från 1883 till 1895, då hon avsattes av Frankrike med anledning av den franska republikens koloniala intressen på Madagaskar. År 1897 fördes Ranavalona i exil, först till ön Réunion och därefter till Algeriet.²² Karikatyrteckningen av henne i *Fyren* illustrerar ett besök i Paris fyra år senare. Satirtidningens främsta uppgift är att kommentera politik, och den behandlar därför ofta lokala och specifika politiska frågor. Tidskriften kan därigenom sätta tonen för samhällsdebatten och driva den till sin spets.²³ Så vad gör en karikatyr av drottning Ranavalona i en svenskspråkig finländsk politisk satirtidning vid denna tid?

Historiken Lars M. Andersson argumenterar för att skämtteckningar i politiska satirtidningar kan ge en inblick i vad han kallar ”vardagsversionen av den nationella kulturen”, trots att dessa tidskrifter under perioden i regel producerades av den kulturella eliten.²⁴ Satiriska tidskrifter av detta slag uppstod under andra hälften av 1800-talet i takt med att teknologiska framsteg möjliggjorde massproducerade bildtryck, och

17 Jeff Werner, "Ingens tax: Om en skämtteckning av Hans Lindström," i verket *Bilder av ras i svensk visuell kultur*, red. Åsa Bharathi Larsson (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2022), 119.

18 Lars M. Andersson, *En jude är en jude är en jude...: representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900–1930* (Nordic Academic Press, 2000), 81.

19 Joep Leerssen, "Imagology: On using ethnicity," *Revue d'études ibériques et ibéro-américaines* 10 (2016): 20, 24. Imagologi är det litteraturvetenskapliga studiet av etnotyper eller stereotypiska attributioner som pekar ut nationell tillhörighet.

20 Richard Dyer, "The Role of Stereotypes," i verket *Media Studies: A Reader*, red. Paul Marris & Sue Thornham (Edinburgh University Press, 1999), 3. Dyer skriver om stereotyper som förenklande representationer som trots sin enkelhet syftar till komplexa sociala strukturer.

21 Veijo Murtomäki, "Sibelius, Jean", *Biografiskt lexikon för Finland*, elektronisk utgåva, Svenska litteratursällskapet i Finland 2014, URN:NBN:fi:sls-4820-1416928957426, www.blf.fi.

22 Robert Aldrich, *Banished Potentates: Dethroning and Exiling Indigenous Monarchs under British and French Colonial Rule, 1815–1955* (Manchester University Press, 2018), 228; Gwyn Campbell, "The Menalamba Revolt and Brigandry in Imperial Madagascar, 1820–1897," *The International Journal of African Historical Studies* 24, nr 2 (1991): 260.

23 Ainur Elmgren, "Visual Stereotypes of Tatars in the Finnish Press from the 1890s to the 1910s," *Finnish Oriental Society* 8, nr 2 (2020): 26.

24 Andersson, *En jude är en jude*, 78.

när läsning blev ett populärt tidsfördriv.²⁵ Denna form av samhällskommenterande bildjournalistik fortsatte att blomstra i Europa och i Finland fram till 1930-talet.²⁶ Det var närmast kutym att återanvända skämtteckningar i olika satirtidningar, ibland också över politiska gränser. Bilderna fungerade som ett sätt marknadsföra tidningen och göra den mer tilltalande för läsare.²⁷

Inom den finländska historieskrivningen om storfurstendömet Finland delas tiden fram till Finlands självständighetsförklaring ofta in i två förryskningsperioder: 1899–1905 och 1908–1917. Den censur som infördes under dessa perioder innebar bland annat att satiriska tidskrifter inte fick kritisera de ryska myndigheterna eller den politik som de förde.²⁸ Trots detta var censuren i Finland inte anmärkningsvärt sträng i jämförelse med stora delar av Europa, där Sveriges och Englands pressfrihet utgjorde undantag.²⁹ Förryskningsperioderna framstår visserligen som betydelsefulla inom finländsk historieskrivning, men innebar i praktiken inte någon omfattande inskränkning av Finlands rättigheter som autonomt storfurstendöme.³⁰ Den aktuella tidningen *Fyren*, som utkom 1898–1922 och var den längst varande svenskspråkiga

politiska satirtidningen i Finland under denna tid, hade en antifennomansk, antibolsjevistisk och antidemokratisk politisk profil. Tidningen har behandlats historiografiskt ur flera olika perspektiv. Samhällsvetaren Marja Ylönen placerar den i ett bredare politiskt sammanhang i relation till Finlands övriga satirtidningar, och historikern Nils Erik Forsgård analyserar den frapperande antisemitismen som förekommer i *Fyren*.³¹

För att kartlägga vilka former av rasifierade stereotyper som förekommer i bild har jag gått igenom *Fyren* i sin helhet. I detta material framstår karikatyren av Ranavalona som närmast unik; den är tidningens enda karikatyr av en svart politisk figur. Det förekommer dock andra stereotypiserande framställningar av svarta, särskilt under 1910-talet, då sådana bilder publicerades flera gånger per år, utöver illustrationer av svarta musik- och dansartister. Andra återkommande rasifierade typer är asiatiska stereotyper, både i politiska teckningar och i reklam, samt mera sporadiskt avbildningar av inuiter och samer. Eftersom *Fyren* var föremål för censurer fick ryska makthavare inte kritiseras direkt. När sådan kritik ändå förekom, representerades de i stället genom en mer allmän rysk stereotyp, som kännetecknades av särskilda kläder och ibland rasifierade drag. Under åren som ledde fram till första världskrigets utbrott riktades kritik mot det ottomanska riket, vilket ofta gestaltades genom turkiska och muslimska stereotyper.

Den överlägset mest frekventa rasstereotypen i *Fyren* är dock den antisemitiska. Antisemitiska karikatyrer har en lång historia, liksom forskningen kring dem. I sin avhandling om antisemitiska karikatyrframställningar visar Lars M. Andersson hur antisemitiska troper förekom i Europa långt före det fanns en egentlig judisk

25 Hakkarainen, "Menetetty Alt-Wien," 148.

26 Ylönen, *Pilahistoria*, 28.

27 *Fyren* 52/1901, 28.12.1901, 2. *Fyrens* redaktion skriver: "Jag har nämligen öfvertalat en av *Fyrens* bästa tecknare — märket X — att [...] egna sig åt uppgiften att med glada bilder söka locka fram det goda lynnet hos dig, högtärade, och dina vänner."

28 Valenius, *Undressing the maid*, 11. Exempelvis dömdes skämttecknaren Eric Vasström 1913 för majestätsbrott på grund av en av sina teckningar i *Fyren*.

29 Henrik Knif, "Offentlighet och tryckfrihet före 1809 och efter: en finländsk vinkling," *Fritt Ord 250 år: Tryckfrihet och offentlighet i Sverige och Finland - Ett levande arv från 1766*, red. Kristina Örtenhed, Bertil Wennberg (Sveriges riksdag, 2016), 232, 235–236.

30 Pertti Haapala, "Lived Historiography: National History as a Script to the Past," i verket *Lived Nation as the History of Experiences and Emotions in Finland, 1800–2000*, eds. Ville Kivimäki, Sami Suodenjoki & Tanja Vahtikari (Palgrave Imprint, 2021), 40.

31 Marja Ylönen, *Pilahistoria: Suomi poliittisissa pilapiiroksissa 1800-luvulta 2000-luvulle* (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2001); Nils Erik Forsgård, *Alias Finkelstein* (Schildt, 2002), 89, 97–98.

befolkning på kontinenten, och hur dessa föreställningar rasifierades under slutet av 1800-talet. Detta skedde i samband med skämtpressens framväxt och bidrog till att vissa egenskaper började sammankopplas med det yttre utseendet.³²

Kontrasten mellan civilisation och barbarism

Det finns tydliga, stereotypa drag i framställningen av svarta afrikanska figurer som är allmängiltiga i västvärlden och som återfinns även i *Fyren*. Exempelvis drag som svart hud kontrasterad till stirriga eller slöa ögon, röda eller ofärgade läppar, samt krulligt eller trassligt hår och apliknande proportioner, utgör en slags tecknad snabbskrift som inte bygger på betraktelseförmåga av verkliga personer, utan lånar från ett redan etablerat bildspråk.³³ Man skulle kunna argumentera för att exempelvis helsvarta handflator och fotsulor eller helvita läppar är en förenkling i framställningen av en svart figur i enlighet med den svartvita tecknarstil som denna tids bildtryck oftast krävde och som inte medger valörer som skulle kunna återge ljusa handflator eller ljus underläpp, vilket vore en mer verklighetstrogen avbildning av svarta personer. Men bilderna bär andra valörskillnader. I exemplet nedan (bild 5)³⁴ används *hatching* för att indikera svart hud, och dylik linjeföring kunde även användas för att avbilda skiftande hudtoner. Det här innebär att det är ett medvetet val av tecknaren att framställa till exempel handflator som helsvarta och läppar som ofärgade, i kontrast till en icke-stereotyp avbildning av svarta personer.

32 Andersson, *En jude är en jude*, 82–83.

33 Åsa Bharathi Larsson, "Onkel Toms stuga i Sverige: Jenny Nyströms illustrationer till upplagan från 1895," i verket *Bilder av ras i svensk visuell kultur*, red. Åsa Bharathi Larsson (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2022), 18, 24.

34 *Fyren*, Helsingfors, 15.6.1901, 6.

Bild 5. Skämtteckning, möjligtvis tecknad av Bertel Gripenberg, *Fyren* 15.6.1901. Nationalbibliotekets digitala samlingar, alla rättigheter förbehållna.

Karikatyren av drottning Ranavalona III av Madagaskar i *Fyren* (bild 1)³⁵ innehåller mycket visuell information utöver själva karikaturfiguren. Hon står arm i arm med en vit, mustaschpydd man klädd i hatt och krage, prydd med militära ordnar trots att han inte bär någon uniformsrock utan annars har en bar överkropp, och i sin hand håller han en fackla dekorerad med

35 Ibid., 8.

Bild 6. Postkort av drottning Ranavalona den III ca 1910. Källa: Smithsonian Institution, Smithsonian Online Virtual Archives (SOVA), alla rättigheter förbehållna.

fjädrar. Ranavalona själv är klädd enligt dåtidens västerländska dammode, i klänning och en liten hatt. I den svartvita teckningen kan flera karikerande drag noteras hos Ranavalona i jämförelse med ett fotografiporträtt av henne (bild 6). De flesta av dessa karikerade drag är hämtade från rasistiska stereotyper snarare än från den person som karikeras. Det spretigt krulliga håret stämmer inte överens med drottning Ranavalonas frisyr såsom den framstår i fotografier eller de porträttmålningar som finns bevarade av henne. De tecknade ögonen är sneda och smala, vilket tillsammans med de kloliknande naglarna ger ett vilt intryck. Naglarna kan dessutom föra tankarna till ett då vanligt sätt att porträttera judehänder i antisemitiska skämtteckningar.³⁶

36 Andersson, *En jude är en jude*, 82–83.

Dessa vilda drag framhävs ytterligare genom kontrasten till de västerländska kläderna.

Läpparna på karikatyren är också karikerat stora på ett sätt som förtar likheten med den person som avbildas, men som stämmer överens med de typiska drag som används för att avbilda rasistiska stereotyper av svarta personer. Ranavalonas individuella likhet är med andra ord mindre viktig än hennes rastillhörighet. Samtidigt likställs rastillhörigheten med att vara ociviliserad, bland annat genom kontrasten till mannen vid hennes sida. I *Fyrens* karikatyr av Sibelius är poängen däremot likheten mellan karikatyren och karikatyrojektet. Trots den förenklade överdriften är personen igenkännbar, vilket är en central del av skämtet. Drottning Ranavalonas likhet i karikatyren från 1901 är däremot av underordnad

betydelse i förhållande till hennes rastillhörighet. Flera bildelement i karikatyrerna spelar på en dikotomi mellan västerländsk civilisation och afrikansk vildhet, vilket är en starkt rasifierad diskurs som bilden ingår i.

Stuart Hall menar att en bild kan bära på mer än en betydelse och poängterar att text påverkar hur en bild tolkas. Bildtext kan så att säga märka ut en viss läsning av bilden och låsa fast dess betydelse.³⁷ I Halls eget exempel ligger bildens innebörd främst i intersektionen mellan bild och text, där han undersöker hur de två elementen kan motverka varandra.³⁸ Men vad gör följande bildtext för att motarbeta eller styra läsningen av denna karikatyr av drottning Ranavalona?

Fyren har skyndat sig att anskaffa ofvanstående fotografi af den berömda till kristendomen omvända drottningen i det ögonblick då hon mottages af det republikanske hofvets ceremonimästare M. Crozier.

Bildtexten gör ett skämtsamt anspråk på att vara nyhetsrapportering om en verklig händelse genom att kalla teckningen ett skyndsamt anskaffat fotografi. Ranavalona III anlände faktiskt till Paris 1901 efter sin exil från Madagaskar.³⁹ Det bör dock påpekas att det var hennes föregångare, Ranavalona II, och inte den avbildade Ranavalona III, som omvände sig och sitt hov till kristendomen. Denna förskjutning av fakta, vare sig den är medveten eller beror på okunskap, förstärker budskapet att Ranavalona försöker anamma civiliserande attribut, dock utan framgång. Denna diskurs framställs inte enbart i texten utan också visuellt.

Om skämtet är att någon så ”vild” har konverterat till den civiliserande kristendomen, blir undertexten att vildhet är något medfött

och därmed oundvikligt, oberoende av vilka civiliserande attribut personen iklär sig, vare sig det gäller religion eller klädedräkt. Den vita mannen vid hennes sida, M. [läs *monsieur*] Crozier, har bar överkropp, dekorerad med medaljer och gehäng som annars hör till en uniform. Att Crozier måste klä sig i ”barbariska” attribut för att framstå som löjeväckande, medan Ranavalona blir löjlig genom att bära civiliserade kläder, markerar en tydlig skillnad mellan de två figurerna. Denna kontrast mellan det civiliserade och det barbariska formar en diskurs som rasifierar Ranavalona, det vill säga framhäver hennes rastillhörighet och tillskriver den specifika egenskaper.

Spridningen av bilder och rasifierade stereotyper

Ranavalonas karikatyr i *Fyren* är en svartvit bild som upptar en bråkdel av en sida mitt i tidningen. I den franska skämttidningen *Le Rire* utgör samma karikatyr en färgsatt pärm bild (bild 2).⁴⁰ Mannen vid Ranavalonas sida är i *Le Rires* version visuellt lättare att identifiera: Croziers vita hår och buskiga svarta mustasch tycks ha varit hans kännetecken både i text och bild.⁴¹ Denna kontrast mellan hår och mustaschen blir dock mindre tydlig i den svartvita bilden i *Fyren*. Skillnaderna mellan versionerna är inte nödvändigtvis avsiktliga, utan kan snarare ses som en biverkning av tekniska begränsningar. Det är ändå anmärkningsvärt att även om alla attribut och detaljer i den ursprungliga teckningen återges, är de i svartvitt inte alltid lika lättlästa. Till exempel framstår det inte lika tydligt att Crozier bär sina medaljer på en bar överkropp. Följaktligen framträder drottning Ranavalonas ”barbariska” attribut på ett annat sätt i kopian än i originalet.

37 Hall, "The Spectacle of the Other," 229.

38 Hall, "The Spectacle of the Other," 227–228

39 Aldrich, *Banished Potentates*, 233.

40 *Le Rire*, nr 344, Paris, 08.06.1901.

41 *La Revue Diplomatique*, 10.11.1907, no 45, 1–2.

De finländska skämttecknarna hämtade ofta inspiration från framför allt utländska förebilder, och de kopierade också direkt från andra europeiska bilder, särskilt från tyska och svenska satirtidningar. Cirkulationen av dylika tryckbilder är central för den masskultur som växte fram under 1800-talet, något som bland annat konsthistorikern Patricia Anderson har lyft fram. Exempelvis den brittiska tidningen *The Penny Magazine* cirkulerade inte bara i Storbritannien utan också i USA, och dess bildgravyrer såldes vidare till motsvarande publikationer i Europa.⁴² *Fyrens* utformning med en stor skämtteckning på pärmsidan är direkt inspirerad av den inflytelserika brittiska satirtidningen *Punch*, genrens stora föregångare.⁴³ De finländska skämttecknarna arbetade dessutom ofta för flera olika tidningar och tecknade ofta på beställning, snarare än utifrån egen övertygelse.⁴⁴ Bilder cirkulerades i stor utsträckning mellan olika inhemska skämttidningar, både med och utan attribution. Ibland förekom hänvisningar till bildernas ursprung, men dessa kunde vara förtäckta.⁴⁵

Den kopierade karikatyren av Ranavalona, till skillnad från originalet, bär inte någon signatur som avslöjar tecknaren, om man inte räknar med den otydliga återgivningen av den ursprungliga

namnteckningen.⁴⁶ Direkt bildkopiering möjliggjordes i samband med den teknologiska utvecklingen (som gjorde sådana reproduktioner praktiskt genomförbara). Själva ordet stereotyp har sitt ursprung i kopieringsmetoden stereotypi. Stereotypi innebär att trägravyrer – det vill säga bilden för tryck som graverats på en trästock enligt xylografi-metoden – kunde kopieras till en mer hållbar metallform som kunde användas istället för trästocken. Karikatyren av Ranavalona i *Fyren* är inte en kopia i bemärkel-sen en stereotypisering av en originalträgravyr, eftersom *Le Rires* pärm bild sannolikt är tryckt med en annan metod. I stället har det eventuellt tecknats en kopia av pärm bilden i *Le Rire*, som därefter spegelvänts och sannolikt graverats i trä för att tryckas i *Fyren*.⁴⁷

Det är inte särskilt anmärkningsvärt att *Fyren* kopierade en teckning från andra tidningar. I nummer 39 från år 1903 ingår till exempel en skämtteckning som uttryckligen attribueras till just *Le Rire*. Bilden föreställer två personer som sitter vid ett bord och röker och dricker. Bildtexten lyder ”— Hur fan kan man påstå att kineserna äro civiliserade! De äro ju alldeles ödelagda af opium!”⁴⁸ och anspelar tydligt på både begreppet civilisation och på rasistiska troper. Ranavalonas karikatyr är signerad C. *Leandré*, det vill säga karikatyrtecknaren Charles Lucien Léandre (1862–1934),⁴⁹ som under sin karriär bidrog till flera franska satirtidningar, bland annat *Le Rire*. Han arbetade också med litografi, en bildtrycks metod som inte lika lätt

42 Patricia Anderson, *The Printed Image and the Transformation of Popular Culture 1790–1860* (Clarendon Press, 1991), 194.

43 Ylönen, *Pilahistoria*, 24, 27.

44 Andersson, *En jude är en jude*, 72; Ylönen, *Pilahistoria*, 32; Elmgren, ”Visual Stereotypes of Tatars,” 27.

45 Exempelvis bildserien ”Törsten efter civilisation” som ingår i *Fyren* är tecknad av *Xaudaró*, en spansk skämttecknare, vars signatur återfinns i bilden, medan den återföljande texten i *Fyren* är signerad X som enligt bildseriens titel är ”Fyrens speciella korrespondent”. *Fyren* no 21/1899, 13.06.1899, 4; *Fyren* gör också sak av att skämttidningen *Velikulta* har tryckt upp bilder som gjorts för *Fyren*: ”Under rubriken ’Intresset för Fyren’ berättade vi nyligen bl. a., att vår finska kollega Velikulta huggit ett par för *Fyren* i tiden tecknade och inköpta karikatyrer, utan att ange källa [...]” *Fyren*, 27.09.1913, 10.

46 Ylönen, *Pilahistoria*, 27. Skämtteckningar under 1880–1890-talen var ofta osignerade, det var först just kring sekelskiftet 1900 som signaturer blev vanligare.

47 Lena Johannesson, *Den massproducerade bilden: Ur bildindustralismens historia* (AWE/Geber, 1978), 24–25. Eventuellt kopierades bilden med hjälp av en pantograf, ett verktyg som underlättar mekanisk förstoring eller kopiering av en bild.

48 *Fyren*, Helsingfors, 26.9.1903, 3.

49 Charles Lucien Léandre, *Journée du Poilu 31 Octobre 1er Novembre*, 1915, metadata för ett litografiverk, Hjalmar Linderin lahjoituskokoelma, Finlands Nationalgalleri, Helsingfors.

låter sig kombineras med text som xylografi, men som lämpar sig väl för färgtryck, särskilt på pärmbilder. Det är därför troligt att denna karikatyr ursprungligen publicerades i *Le Rire* som ett litograftryck, och att *Fyren* har kopierat bilden därifrån och skapat ett xylograftryck.⁵⁰

Historikern Anssi Halmesvirta beskriver 1800-talets rasism, eller *racialism*, som en ideologisk-politisk ansats där en etablerad rashierarki möjliggör för de grupper som placeras högst i hierarkin att legitimera sina privilegier och handlingsmönster.⁵¹ Rasfrågan väckte enligt Halmesvirta inledningsvis inte något större intresse i Finland, men det står klart att den underliggande idén om vissa rasers underordning redan hade fått fotfäste år 1901, när karikatyren av Ranavalona publiceras.⁵² Även om dessa bilder inte speglar en konkret politisk verklighet, fyller de ändå ett syfte i och med att de publiceras. *Fyren* är riktad till borgerliga män, en växande samhällsgrupp, men långt ifrån representativ för Finlands befolkning i sin helhet. Trots det ger *Fyren* uttryck för rådande tankegångar och föreställningar på ett bredare plan.

Det är också anmärkningsvärt hur snabbt denna bild kopieras. Blott en vecka efter att karikatyren publiceras på pärmen till *Le Rire* (8 juni) återges den i *Fyren* (15 juni). Det rör sig på så vis om en form av nyhetsförmedling, som också står i kopian bildtext, vilket gör att bilden, trots sina humoristiska förtecken som en karikatyr i en skämttidning, kan göra anspråk på att avbilda en verklighet. Att visuella rasistiska stereotyper som förmedlar rasifierade diskurser förekommer i Finland innebär att dylika bilder och föreställningar är begripliga för en samtida finländsk

publik. Även om läsaren förstår att syftet är att överdriva eller förvränga, förmedlar teckningen en specifik världsbild som måste accepteras för att humorn ska fungera.⁵³

I dessa tidningars utformning finns ett tydligt inslag av att försöka locka till köp. Den ursprungliga karikatyren av Ranavalona är en färgsatt pärm bild, så dess syfte var att väcka uppmärksamhet och sälja. Men också bilderna inuti skämttidningen fungerade uttryckligen som ett sätt att attrahera läsare.⁵⁴ Bilderna skapades för att vara allmänt tillgängliga och begripliga, samtidigt som de i viss mån dikterade hur skämten och humorn skulle tolkas; därigenom etablerade de ett sätt att läsa bilderna. På det här sättet befästes visuella koder för stereotypisering, och för rasifierade stereotyper.⁵⁵

Kolonial kultur och politik

Bildtexten i den franska och den finländska versionen stämmer inte överens. På franska lyder texten ”M. Crozier pilote la reine Ranavalona”, vilket ungefär betyder ”M. Crozier lotsar drottningen Ranavalona”. Det är intressant att de båda karikerade personerna nämns vid namn också i originalet, vilket tyder på att de inte var allmänt kända till utseendet ens i Frankrike. *Fyrens* bildtext bidrar också med kontext genom att vara betydligt mer uttömmande och förklarande, något man kan anta att var nödvändigt för en finländsk läsekrets. Till exempel antisemitiska karikatyrier i *Fyren* åtföljdes ofta av förklarande bildtexter som pekade ut karikatyrrerna som judar, eftersom de inte nödvändigtvis var igenkännbara för en finländsk läsekrets. På samma vis förklarar även Ranavalona-karikatyrens bildtext vilka element i teckningen som ska uppfattas som humoristiska eller löjeväckande.⁵⁶

50 Johannesson, *Den massproducerade bilden*, 27.

51 Halmesvirta, *The British Conception of the Finnish "Race"*, 9.

52 Sten Högnäs, *Kusten och skogarnas folk: Om synen på svenskt och finskt lynne* (Atlantis, 1995), 57. Den specifika uppfattningen om svenskar och finnar som skilda raser får politiska konsekvenser först efter 1906 och lantdagsreformen.

53 Andersson, *En jude är en jude*, 81.

54 Se not 27.

55 Andersson, *En jude är en jude*, 80–81, 83.

56 Forsgård, *Alias Finkelstein*, 107.

Bild 7. Philippe M. Crozier, odaterad. Källa: Library of Congress, George Grantham Bain Collection, alla rättigheter förbehållna.

M. Crozier som avbildas vid Ranavalonas sida är militären och diplomaten Philippe M. Crozier (bild 7). Han var Frankrikes ambassadör i Danmark 1902–1907 och i Österrike 1907–1912. Att Crozier i *Fyren* kallas ceremonimästare kan läsas som en skämtsam anspelning på hans roll som diplomat, eftersom titeln syftar på ett hovämbete inom en monarkisk hovstat med särskilt ansvar för att ta emot utländska sändebud och ambassadörer.⁵⁷ Det går att utläsa att det inte enbart är religionen som utgör föremål för skämtet, utan också statsskicket. Att Ranavalona alls har kunnat kalla sig drottning ifrågasätts, särskilt i ljuset av att hon nu är försatt i exil och besöker republiken Frankrike. Bildtexten tillför

57 Uppslagsord "ceremonimästare", *Förvaltningshistorisk ordbok*, Svenska litteratursällskapet i Finland 2016, läst 18.01.2024, <http://fho.sls.fi>.

alltså en betydelse som inte finns i originalet, eller åtminstone förtydligar en undertext.

I och med grundandet av den tredje franska republiken (1870–1940) kom kolonialism i Frankrike att ses som ett uttryck av civilisation och vetenskaplig framåtanda. Det franska koloniala projektet var både kulturellt och ideologiskt, och utvecklades till en enhetlig politisk linje. Att ge sig ut för att civilisera folken i Asien och Afrika var ett sätt för republiken att hävda sig i Europa. I fransk offentlighet och kultur etablerades en bild av kolonierna där ursprungsbefolkningen välkomnade det franska civilisationsuppdraget med öppna armar. Denna ideologi innebar att de som inte accepterade den franska kolonialnärvaron nödvändigtvis måste framställas som de värsta av barbarer, och alltför dumma för att inte förstå fördelarna med fransk upplysning. Samtidigt fastställdes en tydlig dikotomi mellan det franska samhället och de koloniala, exotiska Andra.⁵⁸

Enligt bildtexten i *Le Rire* ledsagar M. Crozier drottningen Ranavalona, och bilden kan läsas som en kritik mot hur de avbildade går emot den franska kulturella hegemonin. Crozier underminerar Frankrikes position genom att sätta sig i Ranavalonas, eller koloniernas, tjänst. Att Crozier bugar inför någon som Ranavalona, som enligt den koloniala ideologin avvisade den civilisation som Frankrike erbjöd, utgör också ett hot mot fransk-nationell maskulinitet och patriarkala ideal. Den västerländska maskuliniteten är starkt kopplad med vithet, civilisation och upplysningens rationalitet. Som motsats är kvinnlighet förknippad med natur, känslor och irrationalitet – och eftersom den rasifierade Andra också utgör en motsats till den

58 *Colonial Culture in France since the Revolution*, red. Pascal Blanchard et al. (Indiana University Press, 2013), 2–3, 92–95; Herman Lebovics. "France's Black Venus", *Imperialism and the Corruption of Democracies* (Duke University Press, 2006), 67.

vita, civiliserade mannen, tillskrivs också denna rasifierade Andra ofta en feminin aspekt.⁵⁹

Det kulturella och det politiska kan inte nödvändigtvis särskiljas, utan samverkar i denna bild för att skapa humor och samtidigt befästa en viss världsbild. Att en politisk skämttidning avbildar Ranavalona och Crozier på det här sättet visar att det är politisk handling att framställa afrikaner som ociviliserade. Den diskurs som återproduceras i denna skämtteckning framställer afrikaner, eller koloniserade folk, i behov av civilisation. Denna föreställning tilltalade politiker över hela vänster-högerspektrumet i Frankrike, där det koloniala projektet sågs som ett sätt att försäkra landets plats i världspolitik.⁶⁰

Att *Fyren* väljer att kopiera just denna teckning kan tolkas som ett tecken på att den franska världsbilden och de koloniala anspråken var igenkännbara även i Finland, trots att det inte fanns samma behov eller möjlighet att hävda sig som kolonialmakt. För att skämt i skämtteckningar ska fungera krävs en konsensus kring hur bilderna, och därmed också de stereotyper de bygger på, ska förstås. Samtidigt bidrar dessa teckningar till att skapa en sådan konsensus, bland annat genom att samma bilder cirkulerades mellan olika tidningar, både nationellt och internationellt – Andersson beskriver det som en ”rundgång” av vitsar.⁶¹ Att den finländska satirtidningen *Fyren* kopierar en fransk karikatyr är ett tydligt exempel på just denna sorts rundgång. Den överskrider nationsgränser inom Europa och berör särskilt diskurser om ras och civilisation.

Nationalitetsdiskurser och rasideologi

Under 1800-talet och det tidiga 1900-talet ansågs nationell kultur vara beroende av ett folks inboende rasegenskaper. Denna ideologi placerade finländare i en besvärlig position eftersom de enligt rådande rasbiologiska teorier befann sig i en gråzon mellan väst och öst, både geografiskt och ”rasmässigt”.⁶² Det blev därför viktigt att definiera både folket och dess rastillhörighet. Med andra ord var det en del av självständighetsanspråket att i bild konstruera finländare som ljushyade och blåögda.⁶³ Ur detta kan man härleda att det fanns ett politiskt intresse av att tillskriva folk rasegenskaper, där det yttre skulle avslöja något om det inre.⁶⁴ Därför blir också Ranavalonas rastillhörighet i den aktuella skämtteckningen en markör för hennes påstådda oförmåga att bli civiliserad, ett tydligt politiskt ställningstagande.

Ranavalona-karikatyren kan ses uppfylla tropen om den Andra klädd i västerländska kläder med löjlig effekt, som om hon försöker anamma västerländsk civilisation, men misslyckas. Samtidigt framstår hennes egenskap som Annan som något som ”smittar av sig” på den vita mannen, vars arm hon stöder sig på. Bilden spelar på en spänning mellan rasrelationer och antyder en form av gränsöverskridande från både Croziers och Ranavalonas sida. Den så kallade minstrel-traditionen – den amerikanska underhållningsgenre där vita skådespelare uppträder i *blackface*, ofta i västerländska kläder som var överdrivet stora och lappade, bygger också på just denna

59 *Colonial Culture in France since the Revolution*, 95; Pramod K. Nayar, ”masculinity (imperial),” *The Post-colonial Studies Dictionary* (Wiley Blackwell, 2015).

60 *Colonial Culture in France since the Revolution*, 90.

61 Andersson, *En jude är en jude*, 78.

62 Halmesvirta, *The British Conception of the Finnish “Race,”* 88.

63 Valenius, *Undressing the maid*, 21, 157.

64 Andersson skriver gällande moderniseringsprocessen att “[d]e sociala positionerna och statusförhållandena hade förskjutits och gränserna mellan sociala och etniska grupper blivit oskarpa. Rasantisemitismens [sic] erbjöd en ny separationspraktik, en ny grundval för särskiljandet av judarna.” Andersson, *En jude är en jude*, 473.

spänningen mellan svart och vit, särskilt i slave-riets efterdyningar.⁶⁵

Att texten anspelar på fotografering utöver nyhetsrapportering är ytterligare en koppling till det koloniala kunskapsbygget. Fotografering var ett viktigt verktyg inom både antropologin och rasvetenskapen – genom fotografier kunde människors utseende dokumenteras, något som redan före fotografins genombrott varit centralt inom rasvetenskapen.⁶⁶ Dessa fotografier fungerade som vetenskapliga dokument och bidrog till att sprida av denna ”vetenskap” till allmänheten. Det innebar inte att skämtteckningen ingår i den vetenskapliga traditionen, men däremot att den inte kan förstås som helt frikopplad från den.⁶⁷ Även som ett skämt gör texten anspråk på att avbilda en verklighet och att företräda en västerländsk, kolonial världsbild. Föreställningen om svarta som mindre förmögna till civilisation var långt ifrån ny då dessa karikatyrrer publicerades. Teckningen och dess bildtext vittnar dessutom om att denna föreställning var tillräckligt etablerad för att fungera som grund för ett skämt.

65 Eric Lott, *Love and Theft: blackface minstrelsy and the American working class*, (Oxford University Press, 2013), 18; Nicholas Sammond, “‘Gentlemen, Please Be Seated’: Racial Masquerade and Sadomasochism in 1930s Animation,” i verket *Burnt Cork: Traditions and Legacies of Blackface Minstrelsy*, red. Stephen Johnson (University of Massachusetts Press, 2012), 185. Konnotationerna gällande blackface var ofta transgressiva, inte minst sexuellt.

66 Kjellman, “Gaston Backmans visuella gestaltning”, 31.

67 Johannesson, *Den massproducerade bilden*, 106–125. Innan fotografering blev en del av nyhetsrapporteringen fanns det den illustrerade nyhetspressen som spreds dels tack vare att den politiska skämtpressen hade etablerat teknologi och know-how för att massproducera bilder i tryck.

Fyren innehåller många antisemitiska skämtteckningar och texter.⁶⁸ Historikern Ainur Elmgren menar att judefientligheten i Finland inte enbart kan förklaras med allmän xenofobi, utan bottnar i specifikt antisemitiska uppfattningar, som i själva verket är fränkopplade från den politiska verkligheten. Elmgren framhåller att även om antisemitiska bilder och texter i Finland i hög grad bygger på utländska förebilder, sker ändå något med dem i en finsk kontext.⁶⁹ Karikatyrerna av Ranavalona i *Fyren* utgör ett skämt som ska vara begripligt även utan den politiska förståelse som en fransk borgerlig publik kunde antas ha – och påvisar därmed att den borgerliga finländska publiken delade vissa grundläggande världsuppfattningar med sin franska motsvarighet. I Finland fanns ett behov av att framställa den svarta rasen som ociviliserad, i syfte att förstärka den vita (finländska) rasens förmåga att skapa en egen kultur och nationell identitet.

Konstvetaren Åsa Bharathi Larsson skriver om hur stereotyper av afrikan-amerikaner som uppstod i USA både spreds till Sverige och det övriga Norden, och samtidigt formades av svenska konstnärer.⁷⁰ Bevisligen har svarta karikatyrrer och andra rasifierade bilder i Finland också utländska förebilder, dels bokstavligen, genom att de kopieras som i Ranavalona-exemplet, och dels genom att karikatyrtecknare hämtade inspiration från utländska publikationer. Liksom *Fyrens* antisemitism förlitade sig på internationellt förståeliga förebilder, kan man även se den rasism som är uppenbar i flera av *Fyrens* skämtteckningar – särskilt den av Ranavalona – som internationellt, och specifikt europeiskt, allmängiltig. Samtidigt avspeglas också rådande maktförhållanden och attityder i Finland genom

68 Forsgård, *Alias Finkelstein*, 22–24. Utöver det antisemitiska innehållet gjorde chefredaktören Lindqvist också narr av de som kritiserade hans antisemitism. Exempelvis kallar Lindqvist Alma Söderhjelm, som 1927 blev Finlands första kvinnliga professor, för ”judegråtare”.

69 Elmgren, *Den allrakäraste fienden*, 238, 257–258, 264.

70 Bharathi Larsson, ”Onkel Toms stuga i Sverige,” 13.

de rasifierade diskurser som dessa teckningar förmedlar. Med andra ord kan rasistiska skämtteckningar, även om de inte avspeglar en faktisk politisk verklighet, ändå fylla ett politiskt syfte. Rasismen i tidningens bildvärld kan därför inte avfärdas som enbart en importvara, utan bör förstås som medvetna, och politiska val av tidningsredaktionen, i en bredare samhällelig kontext.

Sandra Waller, doktorand i Nordisk historia vid Åbo Akademi, forskar om visuella framställningar av ras och exotism i en finländsk nationalistisk kontext.

Källförteckning

Aldrich, Robert. *Banished Potentates: Dethroning and Exiling Indigenous Monarchs under British and French Colonial Rule, 1815–1955*. Manchester University Press, 2018.

Anderson, Patricia. *The Printed Image and the Transformation of Popular Culture 1790–1860*. Clarendon Press, 1991.

Andersson, Lars M. *En jude är en jude är en jude...: representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900–1930*. Nordic Academic Press, 2000.

Bharathi Larsson, Åsa. "Onkel Toms stuga i Sverige: Jenny Nyströms illustrationer till upplagan från 1895." I verket *Bilder av ras i svensk visuell kultur*, redigerad av Åsa Bharathi Larsson, 11–28. Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2022.

Biografiskt lexikon för Finland. Elektronisk utgåva. Veijo Murtomäki, "Sibelius, Jean". Svenska litteratursällskapet i Finland, 2014. Läst 18.01.2024. URN:NBN:fi:sls-4820-1416928957426. www.bl.fi

Blanchard, Pascal, Sandrine Lemaire, Nicolas Bancel, Dominic Thomas & Alexis Pernsteiner, red. *Colonial Culture in France since the Revolution*. Indiana University Press, 2013.

Burr, Vivien. *Gender and Social Psychology*. Routledge, 1998.

Campbell, Gwyn. "The Menalamba Revolt and Brigandry in Imperial Madagascar, 1820–1897." *The International Journal of African Historical Studies* 24, nr 2 (1991): 259–291.

Charles Lucien Léandre. *Journée du Poilu 31 Octobre 1er Novembre*. 1915. Metadata för ett litografiverk. Hjalmar Linderin lahjoituskokoelma, Finlands Nationalgalleri. Läst 6.3.2025 <https://www.kansallisgalleria.fi/fi/object/402082>.

Dyer, Richard. "The Role of Stereotypes." I verket *Media Studies: A Reader*, redigerad av Paul Marris & Sue Thornham, 1–14. Edinburgh University Press, 1999.

Elmgren, Ainur. Den allrakäraste fienden: Svenska stereotyper i finländsk press 1918–1939. Sekel, 2008.

Elmgren, Ainur. "Visual Stereotypes of Tatars in the Finnish Press from the 1890s to the 1910s." *Finnish Oriental Society* 8, nr. 2 (2020): 25–39.

Forsgård, Nils Erik. *Alias Finkelstein*. Schildt, 2002.

Fyren, Helsingfors, 13.06.1899, 17.02.1900, 15.6.1901, 26.9.1903, 27.09.1913. Finlands Nationalbibliotek. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/>

Förvaltningshistorisk ordbok. Svenska litteratursällskapet i Finland, 2016. Läst 18.01.2024. <http://fho.sls.fi>

Haapala, Pertti. "Lived Historiography: National History as a Script to the Past." I verket *Lived Nation as the History of Experiences and Emotions in Finland, 1800–2000*, redigerad av Ville Kivimäki, Sami Suodenjoki & Tanja Vahtikari, 29–57. Palgrave Imprint, 2021.

Hall, Stuart. "The Spectacle of the Other." I verket *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, redigerad av Stuart Hall, 223–285. Sage, 1997.

Halmesvirta, Anssi. *The British conception of the Finnish "race", nation and culture 1760–1918*. Suomalainen Historiallinen Seura, 1990.

Hakkarainen, Heidi. "Menetetty Alt-Wien – Huumori ja nostalgian populaareissa pilalehdissä 1800-luvun jälkipuolella." I verket *Kaipaava moderni: Nostalgian ja utopian kohtaamisia Euroopassa 1600-luvulta 2000-luvulle*, redigerad av Pertti Grönholm & Heli Paluumäki, 145–176. Turun Historiallinen Yhdistys, 2015.

Honko, Lauri. "Upptäckten av folkdiktning och nationell identitet i Finland." I verket *Folklore och nationsbyggande i Norden*, redigerad av Lauri Honko, 33–51. Nordiska institutet för folkdiktning, 1980.

Högnäs, Sten. *Kusten och skogarnas folk: Om synen på svenskt och finskt lynne*. Atlantis, 1995.

Johannesson, Lena. *Den massproducerade bilden: Ur bildindustrialismens historia*. AWE/Geber, 1978.

Keskinen, Suvi. "Intra-Nordic Differences, Colonial/Racial Histories, and National Narratives: Rewriting Finnish History." *Scandinavian Studies* 91, nr 1–2 (2019): 163–181.

Kjellman, Ulrika. "Gaston Backmans visuella gestaltning av människan som art och ras". I verket *Bilder av ras i svensk visuell kultur*, redigerad av Åsa Bharathi Larsson, 28–55. Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2022.

Knif, Henrik. "Offentlighet och tryckfrihet före 1809 och efter–en finländsk vinkling." I verket *Fritt Ord 250 år: Tryckfrihet och offentlighet i Sverige och Finland - Ett levande arv från 1766*, redigerad av Kristina Örtenhed & Bertil Wennberg, 207–240. Sveriges riksdag, 2016.

Koivunen, Leila & Raita Merivirta. "From the Arrival of First Finnish Missionaries in Owambo to Collaborative History-Writing." I verket *Colonial Aspects of Finnish-Namibian Relations, 1870–1990: Cultural Change, Endurance and Resistance*, redigerad av Leila Koivunen & Raita Merivirta, 7–22. Finnish Literature Society, 2024.

Kotilainen, Sofia. *Literacy Skills as Local Intangible Capital: The History of a Rural Lending Library c. 1860–1920*. Finnish Literature Society, 2016.

Lahti, Janne & Rinna Kullaa. "Kolonialismin monikasvoisuus ja sen ymmärtäminen Suomen kontekstissa." *Historiallinen Aikakauskirja* 118, nr 4 (2020): 420–426.

La Revue Diplomatique, 10.11.1907. Gallica, Bibliothèque nationale de France.

Lebovics, Herman. *Imperialism and the Corruption of Democracies*. Duke University Press, 2006.

Leerssen, Joep. "Imagology: On using ethnicity." *Revue d'études ibériques et ibéro-américaines* 10 (2016).

Le Rire, Paris, 08.06.1901. Heidelberg universitätsbibliothek, Heidelberg Universität.

Loomba, Ania. *Colonialism/Postcolonialism*. 3rd ed. Routledge, 2015.

Lott, Eric. *Love and Theft: blackface minstrelsy and the American working class*. Oxford University Press, 2013.

Lüthi, Barbara, Francesca Falk & Patricia Purtschert, redigerad av. "Colonialism without Colonies: Examining Blank Spaces in Colonial Studies." *National Identities* special issue 18 nr. 1 (2016).

Matthis, Moa & Joanna Rubin Dranger. "Kaffetåren och kolonialismen: Cirkelns löfte och förtingligande." I verket *Bilder av ras i svensk visuell kultur*, redigerad av Åsa Bharathi Larsson, 89–107. Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2022.

Merivirta, Raita, Leila Koivunen & Timo Särkkä. "Finns in the Colonial World." I verket *Finnish Colonial Encounters. From Anti-Imperialism to Cultural Colonialism and Complicity*, redigerad av Raita Merivirta, Leila Koivunen & Timo Särkkä, 1–38. London: Palgrave Macmillan, 2021.

Nayar, Pramod K. "masculinity (imperial)." I verket *The Postcolonial Studies Dictionary*, redigerad av Pramod K. Nayar. Wiley Blackwell, 2015.

Pakkasvirta, Jussi & Pasi Saukkonen, red. *Nationalismit*. WSOY, 2005.

Said, Edward. *Orientalism*. Pantheon Books, 1978.

Sammond, Nicholas. "'Gentlemen, Please Be Seated': Racial Masquerade and Sadomasochism in 1930s Animation." I verket *Burnt Cork: Traditions and Legacies of Blackface Minstrelsy*, redigerad av Stephen Johnson, 164–190. University of Massachusetts Press, 2012.

Scully, Richard & Andrekos Varnava. "Introduction: The Importance of Cartoons, Caricature, and Satirical Art in Imperial Contexts." I verket *Comic Empires: Imperialism in Cartoons, Caricature, and Satirical Art*, redigerad av Richard Scully & Andrekos Varnava, 1–28. Manchester University Press, 2020.

Tervonen, Miika. "Historiankirjoitus ja myytti yhden kulttuurin Suomesta." I verket *Kotiseutu ja kansakunta: Miten suomalaista historiaa on rakennettu*, redigerad av Pirjo Markkola, Ann-Catrin Östman & Hanna Snellman, 137–162. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2014.

Valenius, Johanna. *Undressing the maid: gender, sexuality and the body in the construction of the Finnish nation*. Finnish Literature Society, 2004.

Werner, Jeff. "Ingens tax: Om en skämtteckning av Hans Lindström." I verket *Bilder av ras i svensk visuell kultur*, redigerad av Åsa Bharathi Larsson, 109–125. Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2022.

Vuorela, Ulla. "Colonial Complicity: The 'Postcolonial' in a Nordic Context." I verket *Complying with Colonialism. Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region*, redigerad av Suvi Keskinen, Salla Tuori, Sara Irni & Diana Mulinari, 19–34. Routledge, 2009.

Ylönen, Marja. *Pilahistoria: Suomi poliittisissa pilapiiroksissa 1800-luvulta 2000-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2001.